

International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies

International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies is a double-blind peer-reviewed, open-access journal published to reach excellence on the scope. It considers scholarly, research-based articles on all aspects of economics, finance and accounting. As an international congress aimed at facilitating the global exchange of education theory, contributions from different educational systems and cultures are encouraged. It aims to provide a forum for all researchers, educators, educational policy-makers and planners to exchange invaluable ideas and resources.

Ichki Audit: Tushunchasi Va Vazifalari

Tashnazarova Dilfuza Samiddionovna

ISFT instituti “Buxgalteriya hisobi” kafedrasida dotsent v.b

Musaxonova O’g’iLOY Rustamjon qizi

ISFT instituti sirtqi ta’lim 4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Audit iqtisodiy xavfsizlik xizmati bilan birgalikda ushbu xizmatlarning foydali funksiyalarini oshirish shuningdek tashqi va ichki tahdidlarning oldini olish imkonini beradi. Ushbu maqola ichki auditning moliyaviy hisobotlari va faoliyati, vazifalari, asosiy maqsadini nazariy jihatdan yoritishdir.

Kalit so’zlar: 1) Ichki audit; 2) Moliyaviy hisobotlar; 3) Moliyaviy tahlil; 4) Auditorlik jarayoni; 5) Nazorat tizimi; 6) Auditning vazifalari; 7) Audit hisobotlari;

Kirish. Hozirgi kunda O’zbekistonda oshirilayotgan iqtisodiy islohotlardan biri-samarasiz faoliyat yuritayotgan xo’jalik yurituvchi subyektlarini davlat tasarrufidan chiqarish, ularni xususiylashtirish hamda davlat tasarrufida bo’lgan lekin zamonaviy texnologiyalarga muhtoj yirik korxonalarni aksiyadorlik jamiyatlariga aylantirishdir.

Iqtisodiyotning hozirgi sharoitida aksiyadorlik jamiyatlari va ma’suliyati cheklangan jamiyatlar faoliyatining yanada yuksalishi hamda ularni xalqaro miqyosdagi aloqalarini kengaytirish va rivojlanib borishi nafaqat son balki sifat jihatidan yuqori saviyadagi audit xizmatlariga bo’lgan talabni oshirmoqda.

Bugungi kunda jahonning rivojlangan mamlakatlari kompaniyalarida ichki audit funksiyalariga yanada ko’proq e’tibor qaratilmoqda. Bu holat kompaniyalar umumjahon integratsiya va moliyaviy jarayonlarga shuningdek, moliyaviy bozorga yanada jalb etilayotgani bilan bog’liq. Kompaniyaning faoliyati xalqaro talablarga va standartlarga javob berishi kerak. Jumladan, xalqaro moliya bozorlariga o’z aksiyalarini joylashtirish yoki kredit olishni istovchi kompaniyalar ichki nazoratning tegishli tizimini yaratishi zarur, bunday tizim funksiyasini ichki audit bajarishi mumkin.

Ichki auditning paydo bo’lishi qadimiy ildizlarga ega bo’lsada 1930-yilgacha korxonalar va tashqi auditorlar tomonidan muhim jarayon sifatida qabul qilinmagan. Keyinchalik 1934-yilda AQSHda Qimmatli qog’ozlar va birja komissiyasining tashkil etilishi hamda shu vaqtning o’zida tashqi auditning maqsadi va metodlarining o’zgarishi bilan e’tirof etilgan. Shu davrlarda ichki auditorlar odatda buxgalteriya yozuvlarini tekshirish, moliyaviy xatolar va noaniqliklarni aniqlash bilan shug’ullanib, mustaqil auditorlar uchun yordamchi bo’lganlar. Uolter B.Meys

1930-yilda ichki auditorlarning mavqei to'g'risida quydagilarni ta'kidlagan: "Ichki audit buxgalteriya yozuvlarida xodimlarning xatosini toppish kabi muntazam takrorlanadigan vazifalarni bajarish uchun yoki ularni korporatsiyalarining vakili sifatida yollashgan". Dastlabki paytlarda ichki auditorlar takrorlanuvchi buxgalteriya hujjatlarini tayyorlovchi xodimlarga ko'maklashuvchi xodimlar bo'lishgan. 1942-yilda Ichki auditorlar insituti faoliyat boshladi. Uning birinchi a'zolik filiali Nyu-Yorkda ish boshladi va tez orada Chikagoda davom etdi. Ichki auditorlar insituti korxonalarda ichki auditorlar lavozimida ishlayotgan shaxslar tomonidan tashkil etilgan bo'lib, ularning asosiy maqsadi mazkur professional kasb bo'yicha o'zlarining tajribalari bilan almashish va kasbga doir yangi bilimlarni o'zlashtirish hisoblangan. Dastlab kasb yuzaga keldi keyinchalik yillar davomida turli xil o'zgarishlar bo'ldi. Ichki auditning asosiy maqsadi mulkdorning korxonada resurslarini saqlab qolish va samarali ishlatish bo'yicha manfaatlarini himoya qilish, shuningdek boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun to'la to'kis va ishonchli axborot bilan ta'minlashdir.

Ichki auditning subyekti- bu korxonalarda tashkil etilgan ichki audit xizmatining xodimlaridir.

Ichki auditning obyektiga esa uning maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda aniqlanadi:

- korxonalarining aktivlarini holati va shakillanishi;
- korxonaning boshqaruv tizimi;
- korxonaning ishlab chiqarishi va moliyaviy faoliyati;
- korxonada buxgalteriya hisoboni holati;
- moliyaviy barqarorligi;
- korxonaning soliq to'lash tizimi;

Ichki auditning predmeti bu olingan axborotning majmuasi bo'lib, ushbu axborot boshqaruv qarorini qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etishi mumkin.

Ichki audit nafaqat mulkdorga, shuningdek korxonada menejment uchun ham zarur. Menejerlarning vazifasi- qo'yilgan maqsadga eng samarali tarzda erishib, biznesni boshqarish hisoblanadi.

Ichki audit faoliyatining eng muhim tomonlaridan biri yangi loyihalarni ishlab chiqish va joriy etishda ehtimoliy tashqi va ichki risklarni aniqlash va tahlil qilish hisoblanadi.

Ichki auditni vazifalari rahbariyat tomonidan boshqaruvning bo'limlari, korxonada bo'yicha talablardan kelib chiqib belgilanadi:

- aktivlar holatini nazorat qilish;
- tizim ichidagi nazorat amallarining bajarilishini tasdiqlash;
- ichki nazorat tizimi samaradorligini tahlil qilish va axborotlarga ishlov berish
- nazorat tizimi samaradorligini tekshirish;
- korxonada faoliyati samaradorligini baholash;
- dasturiy maqsadlarga erishilganlik darajasini aniqlash;

Ichki audit tushunchasiga mamlakatimiz olimlaridan K.B.Axmedjanov "Ichki audit – xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga risklarni boshqarish, nazorat qilish va korporativ boshqaruv tizimiga Davlat statistika qo'mitasining "O'zbekiston statistika axborotnomasi" ilmiy elektron jurnali. 2019 yil, 1-son 3 maqbul yondashuv asosida qo'yilgan maqsadlarga erishishda yordam beruvchi, moliyaviy-xo'jalik faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan ob'ektiv kafolatlar va maslahatlar beruvchi mustaqil tizim" ekanligini e'tirof etadi. Shuningdek, A.K.Ibragimov, B.B.Sugirbaevlarning yondashuvi quyidagicha ya'ni, "Ichki audit – ob'ektiv faoliyat bo'lib, ichki nazoratni samarali amalga oshirishga yo'naltirilgan, tuzilayotgan hisobotlarni va byudjet

tashkiloti faoliyati samarasini hamda samaradorlikni oshirish bo'yicha tavsiyalar taqdim qilishga yo'naltirilgan"

Tahlil va natijalar muhokamasi. Byudjet tashkilotlarida ichki audit va moliyaviy nazorat xizmati iqtisodiy rivojlangan davlatlar amaliyotida ancha oldin joriy etilgan bo'lib, bugungi kunga kelib yaxshi rivojlangan va ichki auditning bir nechta xalqaro modellari ishlab chiqilgan. Jaxon tajribasidan kelib chiqib, butun dunyo tan olgan xalqaro ichki audit modellari, ichki audit standartlari, axlok me'yorlari asosida mamlakatimiz iqtisodiy muxitiga moslashtirib, ichki auditning eng optimal variantda tashkil qilish masalalarini ko'rib chiqilmoqda. Ichki nazorat tizimini samarali tashkil qilish bilan bog'liq xalqaro modellardan foydalanib, ularni iqtisodiy sharoitga moslashtirib, amaliyotda foydalanish uchun namunaviy model ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir. Bu esa byudjet tashkilotlarida byudjet mablag'larini maqsadli ishlatilishini ta'minlab, uni reja asosida ijrosini muntazam nazorat qilishni ta'minlaydi.

Ichki auditning usullari moddiy va moliyaviy resurslardan foydalanishning samaradorligini o'rganish, aktivlarning saqlanishi va majburiyatlarning o'z vaqtida ijrosini ta'minlash, xo'jalik operatsiyalarining qonuniyligi, haqqoniyligi va maqsadga muvofiqqligini ta'minlab berish, shuningdek, ushbu operatsiyalarni buxgalteriya hisobida aks ettirish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan boshlang'ich hujjatlar bilan rasmiylashtirilishini o'rganish maqsadida uning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tekshirish bo'yicha moliyaviy, iqtisodiy, tashkiliy, texnik va samarali uslub hamda choralarining majmuasidan iboratdir.

Samarali ichki nazorat va audit xizmati-bu bozorning iqtisodiy agenti tomonidan korporativ boshqaruvning asosiy elementi bo'lib, boshqaruv xodimlariga yo'naltirilgan etarli, ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi:

- biznes-jarayonlarni tashkil etish, texnik va texnologik, ekologik va moliyaviy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlashni takomillashtirish va umuman tashkilotning faoliyati,
- operatsion, ekologik, moliyaviy va boshqa turdagi xavflarni tezkor aniqlash, oldini olish va cheklash;
- xo'jalik yurituvchi subyekt va uning aksiyadorlarining strategik maqsadlariga erishishga oqilona ishonch.

Xo'jalik yurituvchi subyekt ichki nazorati samaradorligining bo'lajak auditini samarali rejalashtirish uchun tekshirilayotgan obyekt (ish jarayoni) ning dastlabki ekspertizasi o'tkazilishi lozim.¹ Ushbu monitoringning maqsadi audit qilinayotgan biznes jarayonining dolzarb vazifalari, uning tuzilishi yoki undagi avvalgi auditdan boshlab yuz bergan o'zgarishlarni o'rganishdan iborat. Bu bizga ushbu jarayonning ichki nazorat xizmatini samarasiz tashkil etish oqibatlarining umuman tashkilot uchun ahamiyati haqida xolisona gapirishga imkon beradi.

Ichki nazoratning sifati va samaradorligini tekshirish algoritmi auditorlar dastlabki tekshirish bosqichida:

- tekshiriladigan obyektning tashkil etishni tartibga soluvchi ichki me'yoriy hujjatlarni tahlil qilish;
- ushbu biznes jarayoniga xizmat qiluvchi ma'lumotlar bazasi va dasturiy ta'minotni tahlili;
- tuzatish ishlari dasturlarini amalga oshirish va ushbu biznes jarayonining oldingi tekshiruvlari natijalarini o'rganish (agar mavjud bo'lsa);
- ko'rib chiqilayotgan biznes-jarayonni amalga oshiruvchi tarkibiy bo'linma rahbar xodimlari va uning faoliyati bo'yicha jarayonning boshqa ishtirokchilarini aniqlash va maxsus tekshirish;
- xo'jalik yurituvchi subyektning rivojlanish strategiyasiga va maqsadlarni belgilash

¹ Abdurahmonov Q.X., Karimov Sh.K. "Moliyaviy audit", T.: "Fan va texnologiya", 2021, 145-bet

tamoyillariga muvofiqligi uchun biznes-jarayonning haqiqiy maqsadlarini tahlil qilish (aniqlashtirish, o'lovchilik, izchilik, ahamiyatlilik, erishilgan vaqtni cheklash);

- mavjud nazorat tartib-qoidalarini ko'rsatib, ushbu biznes jarayonini tashkil etish uchun yo'l xaritasini shakllantirish;
- xo'jalik yurituvchi subyektning boshqaruv xodimlari va uning texnologik, ekologik va moliyaviy siyosati bo'linmalari tomonidan amalga oshirilgan risklarni baholash natijalarini tahlil qilish (agar mavjud bo'lsa);
- baholash tizimi va identifikatorlarini tahlil qilish-jarayonning samaradorligi va iqtisodini aniqlash uchun ishlatiladigan tabiiy va xarajat ko'rsatkichlari.

Ko'rib chiqilayotgan biznes jarayoni haqida olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va uning haqiqiy faoliyati haqida yetarli tushunchani shakllantirish natijalariga ko'ra, ichki nazorat va audit xizmati rahbari: keyingi audit to'g'risida qaror yoki audit o'tkazishni rad etish to'g'risida qaror qabul qilishi kerak.

Ichki auditning ilmiy konsepsiyasini yaratish zarurati ichki audit jarayonining mohiyati va mazmunini tushinishda mantiqiy tugallangan, tizimli yondashuv yo'qligi, tashkilotlarning axborot-iqtisodiy muhitida uning mexanizmlarini qurish va ishlashi haqida tizimli bilimlarning yo'qligi bilan bog'liq masalalar majmuasining yo'qligi bilan bog'liq.²

Zamonaviy iqtisodiy noaniqlik sharoitida tashkilotlarning tijorat faoliyatining barcha turdagi xatarlarini kamaytirish uchun ichki audit imkoniyatlarini tahlil qilish zarurati mavjud: operatsion, moliyaviy, axborot, noto'g'ri strategiyalar xavfi, qonunchilikka rioya qilmaslik va boshqalar. Bu esa ichki audit jarayoniga yanada batafsil va tegishli ilmiy-uslubiy yondashuvlarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Hozirgi kunda ichki auditning mohiyati va uning tashkilotlarning ichki nazorat tizimidagi o'rniga nisbatan yagona nuqtayi nazar yo'q, ichki audit standartlari, umumiy va batafsil usullar mavjud emas. Tashkilotlarning moliyaviy-xo'jalik tashqi va ichki munosabatlari barqarorligining kafolati sifatida ichki auditni tashkil etish tamoyillari ham noaniqdir. Ichki audit protseduralarini amalga oshirishdagi murakkablik nazorat natijalari va to'g'ri va o'z vaqtida boshqaruv qarorlarini qabul qilish ishonchliligi bo'yicha buxgalteriya va analitik axborot tizimini tashkil etish bilan ham ifodalanadi. Bunday muammolar ichki audit xizmatini tashkil etish va faoliyatida uslubiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ichki auditning nazariy va uslubiy asoslarini tizimlashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda biznes samaradorligini oshirish imkoniyatlarini aniqlashning eng samarali vositalaridan biri va shuning uchun kompaniyaning raqobatbardosh afzalliklaridan biri ichki nazoratdir.

Shuni ta'kidlash kerakki, har qanday korxonaning maqsadi xatolar va buzilishlarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etishga yordam beradigan ichki nazorat tizimini yaratishdan iborat bo'lishi kerak. Biroq, yaxshi tashkil etilgan ichki nazorat tizimi ham o'z maqsadlariga erishish uchun samaradorligini baholashi kerak. Qo'llaniladigan ichki nazorat tizimining samaradorligi ichki audit xizmati tomonidan ta'minlanadi.

Ichki audit tashkilot ichidan amalga oshirilgan va kompaniya rahbarlariga mavjud nazorat tizimining ishonchli va samarali ekanligiga ishonch hosil qilishga qaratilgan tashkilot faoliyatining barcha jihatlarini mustaqil baholash funksiyasidir. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, ichki audit, amalga oshirilgan tahlillarga asoslanib buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimlarini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berish imkonini beradi.

Ichki auditni tashkil etish masalalari turli tashkilotlar uchun ham dolzarbdir. Ichki audit ichki

² Yuldashev N.X., "Ichki audit tizimini rivojlantirishning nazariy asoslari", TDIU ilmiy jurnali, 2020, №4, 56–60-betlar.

nazorat funksiyalarini bajaradi, lekin kengroq, chunki u muayyan funksiyalarni bajarishni o'z ichiga olgan dastlabki, davomiy va keyingi nazoratni ta'minlaydi.³

Ichki auditni uslubiy va texnik tashkil etishda, xususan, audit o'tkazishda e'tiborga olinmaydigan xususiyatlar mavjud:

1. Ichki audit operatsion, boshqaruv va moliyaviy kabi sohalarda amalga oshirilishi kerak.
2. Resurslardan foydalanish xavfsizligi va samaradorligini ta'minlash, hisob-kitoblarning ishonchligi va yo'qotish sabablarini tahlil qilishga alohida e'tibor qaratish lozim.
3. Tashkilotlar faoliyatining ko'p tarmoqli xarakteri, texnologik sikllarning yaqinligi auditlarning murakkabligini bildiradi

Ichki Audit xizmati buxgalteriya va moliyaviy xizmatning bir qismi emas, balki alohida tarkibiy bo'linma bo'lishi kerak. Shu bilan birga, ichki auditning obyektivligi uning tashkilotning boshqaruv tuzilmasidagi mustaqilligi darajasi bilan ta'minlanishi kerak, bu asosan funksiyaning bo'ysunishi bilan belgilanadi. Ichki audit xizmatiga bo'ysunishning eng maqbul variantini tanlashda ushbu xizmatning tashkilotdagi faoliyatini tartibga soluvchi ichki hujjat (ichki Audit to'g'risidagi Nizom) ni ishlab chiqish lozim.

Nizomda xizmatning maqsad va vazifalari, uning hisobdorligi, vakolati va vakolati, shuningdek xodimlarning kasbiy malakasiga qo'yiladigan talablar belgilanishi kerak. Bundan tashqari, ushbu hujjatda ichki audit bo'limi tashkilotning ajralmas qismi ekanligi va shunga muvofiq ichki auditorlar barcha biznes jarayonlarini mustaqil tekshirish va baholashda kompaniyaning qoidalari va qoidalariga muvofiq harakat qilishlari kerakligini ko'rsatishi kerak.

Ichki audit xizmatining faoliyati o'tkazilgan tekshiruvlar soni va aniqlangan zarar miqdori bilan emas, balki ushbu xizmatning tavsiyalari ushbu subyektning moliyaviy holatining barqarorligiga va yanada rivojlanishiga qanchalik hissa qo'shishi bilan baholanishi kerak. Shu bilan birga ichki audit faoliyati samaradorligini baholash uchun analitik ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish lozim, masalan, auditorning ish intensivligi ko'effitsiyenti, ichki auditorning ishlash ko'effitsiyenti va boshqalar.

Ichki audit xizmati nafaqat global tendentsiya, balki faol rivojlanayotgan va murakkab iqtisodiy munosabatlar sharoitida o'ta zaruratdir. Ushbu maqolaning maqsadi O'zbekistonda ichki auditning asosiy muammolarini aniqlashdan iborat. Ichki auditning to'g'riligi tushunchasi zamonaviy tashkilotlarning korporativ boshqaruv sharoitida ichki auditni intizomiy mexanim sifatida o'rganish uchun kontseptual vositalarni taqdim etadi. Maqola iqtisodiy faoliyatning ratsionalligi va tegishli nazorat choralarini kuchaytirish uchun dastlabki kontseptual formulani va ichki auditni, auditni va nazoratni rivojlantiradi.

Xulosa va takliflar.

Yuqorida aytilganlarni hisobga olgan holda, xo'jalik yurituvchi subyektning ma'muriy axborotida ichki nazorat bo'yicha majburiyatlarni tartibga solish va mustahkamlash zarur degan xulosaga kelish mumkin.

Afsuski, bugungi kunda barcha xo'jalik yurituvchi subyektlar, ayniqsa, kichik biznes segmentidagi kompaniyalar ichki nazorat xizmatlariga ega emas. Shu bilan birga, ichki nazorat tashkil etilgan kompaniyalarda ko'pincha uning samaradorligi tahlil qilinmaydi.

Ichki nazorat boshqaruvning asosiy funksiyalaridan biri bo'lib, u bo'lmaganda xo'jalik yurituvchi subyektning samarali boshqarish mumkin emas. Resurslardan samarali foydalanish uchun yechimlarni ishlab chiqish va amalga oshirish imkonini beradigan ichki nazoratdir.

Har qanday xo'jalik yurituvchi subyektning boshqaruv tizimi buxgalteriya hisobi va nazorat tizimlari bilan uzviy bog'liqdir. Boshqaruvda buxgalteriya hisobi va nazoratning mavjudligi

³ Yunusov B.Q. "Ichki auditning nazariy va amaliy asoslari", T.: Iqtisodiyot, 2020, 73-bet)

iqtisodiy hayotning har bir haqiqati, shu jumladan moddiy, mehnat va moliyaviy resurslardan foydalanish bilan bog'liq ma'lumotlarni yaratish zarurati bilan izohlanadi, bu esa xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy-xo'jalik faoliyati samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, barcha foydalanuvchilar guruhlari ichki nazorat va buxgalteriya xizmatlari tomonidan yaratilgan ma'lumotlarga teng kirish imkoniyatiga ega emaslar. Odatda, ma'muriyat axborotdan cheksiz foydalanish va unga kirish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin. Shuning uchun ichki nazorat iyerarxiyaning turli darajalarida, uning to'liqligi, shakli va mazmuni bo'yicha turli talablar bilan boshqaruv maqsadlari uchun zarur axborotni taqdim etish imkoniyatini amalga oshirish uchun tashkil etilishi kerak. Xo'jalik yurituvchi subyektning boshqaruv tizimidagi ichki nazorat faqat boshqa boshqaruv funksiyalari bilan birgalikda samarali faoliyat ko'rsatishi mumkin. Nazorat, buxgalteriya va analitik jarayonlarning aloqasi boshqaruvning axborot ta'minoti muammosini eng yaxshi hal qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurahmonov Q.X., Karimov Sh.K. *Moliyaviy audit*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 320 b.
2. Yuldashev N.X. *Ichki audit tizimini rivojlantirishning nazariy asoslari*. – TDIU ilmiy jurnali, 2020, №4. – B. 56–60.
3. Yunusov B.Q. *Ichki auditning nazariy va amaliy asoslari*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 272 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. *Ichki audit xizmatini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizom*. – [tasdiqlangan hujjat, 2020-yil].
5. International Federation of Accountants (IFAC). *International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing (IPPF)*. – New York, 2017.
6. The Institute of Internal Auditors (IIA). *International Professional Practices Framework (IPPF)*. – Altamonte Springs, FL: The IIA, 2017.
7. Moeller, R. R. *Internal Auditing: Theory and Practice*. – Wiley, 2016. – 400 p.
8. Sawyer, L. B., Dittenhofer, M. A., & Scheiner, J. H. *Sawyer's Internal Auditing*. – 6th ed., The Institute of Internal Auditors, 2012.
9. Pickett, K. H. Spencer. *The Essential Guide to Internal Auditing*. – 3rd ed., Wiley, 2013.
10. Виханский О.С., Наумов А.И. *Менеджмент: Учебник*. – М.: Экономика, 2020. – 432 с.